

Özbek Cedit Hareketi ve Cedit Matbuatı Üzerine: Tespit ve Değerlendirmeler On the Uzbek Jadid Movement and the Jadid Press: Determinations and Evaluations

Veli Savaş YELOK*

Öz

Özbek Cedit Hareketi, 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında yeni devlet sistemi kuruluncaya kadar aydınlar ve halk arasında kendi yerini ve ilerleyişini muhafaza eder. Bu hareket eğitim ve öğretim alanının yanı sıra kültürel, siyasi ve sosyal alanlara da nüfuz eden bir mahiyet arz eder. Ceditçilik, terim olarak yeninin veya yeniliğin taraftarı olma anlamına gelir, ayrıca Türkistan tarihinde yeni düşünce, yeni insan ve yeni nesil gibi geniş manaları da karşılar mahiyette kullanılmıştır. Türkistan'da gazetecilik faaliyetleri Çarlık yönetiminin teşebbüsüyle 1870 yılında başlamış olsa da bu faaliyetler, doğrudan doğruya Çarlık Rusyasının müstemlekeci politikasına hizmet eder. Türkistan matbuatı, Avrupa ve Asya'daki birçok ülkeye nispeten oldukça geç oluşmuş ve yavaş gelişmiştir. 1860'lı yıllarda buraya gelen müstemlekeci hükümdarların döneminde vücuda gelir ve gelişmeye başlar; 1870'te Taşkent'te teşkil edilen "Turkestanskiye Vedomosti" ile "Türkistan Vilayetining Gazeti" adlı gazeteler, Türkistan'daki süreli yayınların ilk örnekleri kabul edilir ve bunların her ikisinin neşri, 1917 yılına kadar devam eder.

Ceditçiler, matbuatı, doğal olarak kitapları ve süreli yayınları, gayelerine ulaşma yolunda güçlü bir araç olarak görürler. Özbek Ceditçilerinin önde gelen temsilcileri İsmail Abidi, Mahmudhoca Behbûdi, Münevverkârî Abdürreşithanov, Abdullah Avlânî gibi aydınlar Özbek matbuatını şekillendirmeye büyük hisse koşarlar. Bu makalede Özbek Cedit Hareketi'nin mahiyeti ve şekillenmesi hakkında bilgi verilerek Türkistan'da matbuatın ortaya çıkışı ile Özbek Cedit matbuatının 1906-1908 tarihleri arasındaki teşkil süreci üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra Özbek Cedit Hareketi'nin gaye ve düşüncelerinin doğrudan ve dolaylı olarak devam ettiği süreçte Ceditçilerin yayımladığı hem ilk hem de öncü gazeteler olan Hurşit, Terakki, Şühret, Aziya ve Tüccar gazeteleri hakkında tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cedit, Özbek Cedit Hareketi, Matbuat, Millî Şuur, Özbek Cedit Edebiyatı.

Abstract

The Uzbek Jadid Movement retained its influence among the intelligentsia and populace until the new state system emerged after the 1917 Bolshevik Revolution. It extended beyond education, shaping cultural, political, and social spheres. "Jadidism" refers to advocating innovation, and in Turkestan's historical context, it broadly encompassed new thought, people, and generations. Journalistic activities in Turkestan began in 1870 under Tsarist rule, primarily serving colonial policies. Compared to Europe and Asia, the Turkestan press emerged late and developed slowly. It took shape in the 1860s under colonial authorities. Turkestanskiye Vedomosti

Makale Geliş Tarihi: 13.12.2024. Makale Kabul Tarihi: 13.04.2025.

Araştırma Makalesi / Künye: YELOK, Veli Savaş. "Özbek Cedit Hareketi ve Cedit Matbuatı Üzerine: Tespit ve Değerlendirmeler". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/36, (Haziran 2025): s. 51-79. DOI:10.19060/gav.1717363

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, E-mail: velisavasyelok@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2889-921X

Gaz

Akademik
Bakış

51

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

mosti and Turkistan Vilayeting Gazeti, founded in Tashkent in 1870, were the region's first periodicals, continuing publication until 1917.

The Jadidists viewed the printing press, along with books and periodicals, as essential tools for realizing their goals. Leading figures such as İsmail Abidi, Mahmudhoca Behbûdi, Münevverkârî Abdürreşithanov, and Abdullah Avlânî played a key role in shaping the Uzbek press. This article explores the movement's nature and evolution while highlighting the press's emergence in Turkestan and the development of the Uzbek Jadid press in 1906-1908. It also offers insights into pioneering newspapers -Hurşid, Terakki, Şühret, Aziya, and Tüccar. These publications, among the earliest and most influential by Jadidists, reflected the movement's aims and ideas, persisting both directly and indirectly during its active period.

Key Words: Jadid, Uzbek Jadid Movement, Press, National Awareness, Uzbek Jadid Literature.

Giriş

Toplumu yenileme maksatlarının yeni nesiller vasıtasıyla gerçekleştirileceğinin bilincinde olan Özbek Ceditçileri, açtıkları okullar aracılığıyla Türkistan'daki eğitim ve öğretim işlerini yoluna koymaya çalışırlar. 1905-1914 yılları arasında, basın yayın işleri, mevcut yönetimin talep ettiği esaslar çerçevesinde yoluna konularak hem gazete ve dergi neşretme, hem cedit okullarında okutulacak ve yararlanılacak ders kitaplarıyla çeşitli kaynakların hazırlanması ve neşredilmesi hem de genel anlamda çeşitli kitapların yayımlanmasıyla halkı, toplumun mevcut durumu hakkında; siyaset, yönetim, bilim, kültür, eğitim ve öğretimle ilgili konularda bilgilendirme sürecini başlatarak bu çalışmalarında aslında "Türkistanlılar arasında millî şuurun şekillendirilmesi" amacını göz önünde tutarlar.

Ceditçiler, Çarlık yönetiminin müstemlekeci politikaları vasıtasıyla Türkistan'da yapmak istediği kimliksizleştirme çalışmalarını tersine çevirerek Türkistanlıların kültüründe, millî tefekküründe, örf ve âdetlerinde, hayat tarzında ihtiyaç duyulan değişimleri halka göstererek bu uğurda onları mücadeleye davet ederler. Özbek Ceditçileri, Türkistanlıların varlıklarının temel hususiyetleri olan millî benliklerini, millî değerlerini, maneviyatlarını ve kültürlerini muhafaza etmelerinin yollarını gösterirler. 1906-1917 yılları arasındaki dönemde basın yayın faaliyetleri Özbek Cedit Hareketi'nin adeta toplumsal ve siyasi bir harekete dönüşmesine imkân sağlar. Bu makalede Türkistan'da, Özbekler arasında gelişen Cedit Hareketi'nin mahiyeti hakkında bilgi verilmiş; Türkistan'da matbuatın nasıl tesis edildiği anlatılmış; Ceditçilerin bu süreçteki hizmetleri üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra Özbek Ceditçilerinin gayelerini halka onu ve halkı bilinçlendirme mücadelelerinde adeta bir minber gibi kullandıkları matbuatı nasıl tesis ettiklerinin manzarası çizilmeye çalışılmıştır. Özbek Ceditçilerinin karşılaştıkları sıkıntılara rağmen büyük bir azim, kararlılık ve fedakârlıklarla neşrettikleri ilk gazeteler olan Hurşid, Terakki, Şühret, Aziya ve Tüccar'ın yayım politikaları ile bunları neşredenlerin ve bu gazetelerin akıbetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Özbek Cedit Hareketi'nin Mahiyeti ve Şekillenmesi

Türkistan'da 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkıp 20. yüzyılın başlarında şekillenerek halkın teveccühünü kazanan Özbek Cedit Hareketi, 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında yeni devlet sistemi kuruluncaya kadar aydınlar ve halk arasında kendi yerini ve ilerleyişini muhafaza edebilen; eğitim ve öğretim alanının yanı sıra kültürel, siyasi ve sosyal alanlara da nüfuz eden bir mahiyet arz eder. Varlık gösterdiği dönemde ortaya çıkan hiçbir siyasi ve kültürel hadise, toplumsal hayatın neredeyse bütün cephelerine hitap eden Özbek Cedit Hareketi'nin dikkat ve tesir dairesinin dışında kalmamıştır.¹

Özbek Cedit Hareketi'nin mahiyetini, milleti ve vatanı idrak etmeyle vatanın ve milletin menfaati için mücadele oluşturur. Bu harekete mensup olan Ceditçiler onun merkezine milleti eğitmeyi koymuş; milletin ve vatanın hem varlığını devam ettirmesi hem de terakkisi için hür ve bağımsız olunması gerektiğini idrak etmiş; bu sebeple de halkın uyanışına ve millî şuurun oluşmasına ayrı bir önem vermişlerdir. Hak, hukuk, millî devlet ve hâkimiyet gibi siyasi meselelerle bilinçli ve düzenli şekilde meşgul olan Ceditçiler, eğitim ve öğretim sisteminin her seviyede ıslahının gerekliliğine dikkat çekerek bunun yapılması için çalışmış; halkın millî şuur kazanması amacıyla millî matbuatı teşkil etmiş, tiyatroyu şekillendirmiş, millî bir edebiyat vücuda getirerek zamanın şartlarına uyan ve istikbali şekillendirecek olan yeni düşünceyi ortaya koymuştur. Bu düşünce, *milletin kendini tanınması ve istiklal mefkûresidir*.²

Yeninin veya yeniliğin taraftarı olma anlamına gelen Ceditçilik terimi, Türkistan tarihinde bu anlamlarının yanı sıra yeni düşünce, yeni insan ve yeni nesil gibi geniş manaları da karşılar mahiyette kullanılmıştır. Türkistan tarihinde Çarlık Rusyasının idaresi altında yaşayan Türk soylular arasında 1880'li yıllarda başlayan ve 20. yüzyıl başlarında da gelişerek varlığını devam ettiren ve bu dönemin en mühim hadiselerinden birine dönüşen Cedit Hareketi³, özellikle Kafkasya ve Volga boyunda neşvünema bularak yaygınlaşmış; kültür, eğitim ve öğretim alanları başta olmak üzere hukuki münasebetlerin millete öğretilmesini, terakkiyi ve millî istiklal konusunu da içinde barındıran bir nitelik kazanmıştır.

Türkistan'ın genelinde bu hareketin doğup şekillenmesinde İsmail Gaspıralı ve onun neşrettiği Tercüman Gazetesi'yle yine onun kurduğu usul-i cedit⁴ mekteplerinin rolü, oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra Cedit

Gaz

Akademik
Bakış

53

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

1 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish: Jasorat, Ma'rifat, Fidoyilik*, Ma'naviyat, Toshkent 2002, s. 4-5.

2 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 4-5.

3 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 6.

4 Usul-i Cedit hakkında detaylı bilgi için bk. Zaynabidin Abdirashidov, *İsmail Gaspıralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan (Temaslar - İlişkiler - Tesir)*, Selenge, İstanbul 2022, s. 171-211; İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri 4 Eğitim Yazıları: (Usul-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*, Haz. Y. Akpınar, Ötüken, İstanbul, 2017; Bekir Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006,

Hareketi'nin hem aydınların hem de halkın teveccühüne mazhar olmasında halkın bilhassa doğruluğa, adalete ve yeniliğe olan tarafdarlığını; *klasik edebiyattaki geleneksel hiciv ve 1870'li yılların sonlarında Türkistanlı şairlerin sahtekârlık, cimrilik, asıllık gibi topluma zarar veren konuları işleyen eserlerinin tesirini*⁵ de hesaba katmak gerekir. Ayrıca dönemi itibarıyla *Orta ve Yakın Doğu ülkelerinde geniş mahiyette yayılan ve yükselen çeşitli siyasi hareketler ve fikir akımlarıyla Osmanlı Türkiye'sindeki Jön Türkler'in*⁶ de bu hareketin vücuda gelmesinde tesiri olmuştur.

Türkistan'da millî hassasiyetler çerçevesinde düşünen aydınların meydana getirdiği muhitte vücuda gelen Özbek Cedit Hareketi'nin temsilcileri, başlangıçta kendilerini çoğunlukla *terakkiperver*, *cedit* yahut *ceditçi*, diye adlandırmışlardır. Taşkent, Fergana, Buhara, Semerkant ve Hive'de hür fikirli ve terakkiperver kişilerden oluşan grupların teşkil ettiği eğitim, öğretim ve kültür merkezli birlik, dernek ve cemiyetlerle bu hareket şekillenmiş; Türkistan'daki millî azatlık hareketinin mefkûresi olan "Türkistan'ın müstakilliği"nin gerçekleştirilmesine de hizmet etmiştir.

Kendi tarihî gelişim süreci içerisinde Özbek Cedit Hareketi, eğitim ve öğretimle siyasi olmak üzere iki aşamada şekillenerek gelişmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında bu hareketin asıl gayeleri, Türkistan'ı, Orta Çağ'dan gelen ve bu dönem itibarıyla da devam eden geri kalmışlıktan kurtarmak; toplumu, mevcut hayatındaki ve düşüncesindeki hurafelerden temizlemek; eğitim ve öğretim sisteminde usul-i cediti hâkim hâle getirerek ülkeyi ve milleti devrin gerektirdiği terakki yoluna yönlendirmek; millî devleti tesis etmek; anayasa, parlamento ve cumhurbaşkanlığı idare sistemi esasında hür toplumu oluşturmak ve bağımsız devleti tesis etmek; Türk diline devlet makamı vermek, millî para birliğini oluşturmak ve millî orduyu teşkil etmektir. Verilen mücadelelerin neticesinde bu gayelere, 1917-1920 yılları arasında kısmen de olsa ulaşılmıştır. Ortaya konulan gayelerin şekillenmesine ve bunlara ulaşmadaki mücadelelere göre Özbek Cedit Hareketi; *Taşkent-Fergana Ceditçiliği* (Rus Türkistanı Ceditçiliği), *Buhara Ceditçiliği* ve *Hive Ceditçiliği* olarak gruplandırılabilir.

Taşkent-Fergana Ceditçiliği olarak adlandırılan kısım, Taşkent, Semerkant ve Fergana bölgelerini ve buralarda yapılan faaliyetleri içine alır. Bu grup içinde yer alan aydınlar, Türkistan'da hüküm süren müstemlekecilığe karşı şekillenen mücadelenin ön saflarında yer almak suretiyle Çarlık Rusyası için adeta ham madde kaynağına dönüştürülmüş Türkistan'ın *önce muhtariyet elde etmesi ve bunun sonrasında da Türkistan'ın müstakilliğini kazanması için mücadele ederler*.⁷

s. 388 (Yayımlanmamış Doktora Tezi); Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Millî Uyanış*, Ketebe, İstanbul 2018.

5 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s.7.

6 R. Shamsutdinov - X. Mo'minov, *O'zbekiston Tarixi*, Akademnashr, Toshkent 2019, s.307.

7 R. Shamsutdinov - X. Mo'minov, *O'zbekiston...*, s. 310.

Buhara Ceditçiliğinin terkinde esasen Buhara'daki aydınlarla birlikte şehir ahalisinden terakkiperver molla, tüccar ve zanaatkârlarla birlikte devlet memurları yer alır. Buhara Ceditçileri, ekonomi ve yönetim sahasındaki talepleriyle ön plana çıkarlar. Onlar halktan alınan vergilerin yeniden düzenlenerek azaltılması esasında ekonomik taleplerini ortaya koyar, Buhara'daki "emirlik" yönetim sisteminde ıslahatlar yapılmasını isterler. Bu dönemde Buhara'daki toplum, İkrâm Domla Hoca önderliğindeki terakkiperver "ceditçiler" ve Molla Abdurrezzak önderliğinde hareket ederek geleneği koruma taraftarı olan "kadimciler" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. 1910 yılından başlayarak Buhara'daki Cedit Hareketi'nin mensupları, "Terbiye-yi Etfal" etrafında teşkilatlanarak "Yosh Buxoroliklar"⁸ Partisini kurarlar.⁹

Hive Ceditçiliğinin teşekkülü ve mahiyeti, Taşkent-Fergana ve Buhara Ceditçiliğine göre farklılık arz eder. Öyle ki Hive Ceditçiliği, sağ / sağcı akım ve sol / solcu akım olarak şekillenir. Sağcı akıma, Hive Hanı Esfendiyyar Han'ın baş veziri İslâm-hoca önderlik eder; tüccar ve zanaatkârlarla önde gelen zenginlerin temsilcilerini etrafında toplar. Sağ/ Sağcı akımın taraftarları; hanlık idaresini muhafaza etmek koşuluyla toplumsal ve ekonomik ıslahatları gerçekleştirerek serbest pazar hareketlerinin gelişmesi ve genişlemesine imkân sağlama arzusundadırlar. Kazıkalan Babaahun Salimov'un önderliğinde hareket eden sol/solcu akımın taraftarları, küçük sermaye sahiplerini, zanaatkârları ve halkın çeşitli tabakalarının temsilcilerini etrafında toplamıştır. Hive Ceditçileri, yeni usulde mektepler teşkil etme ve halkın siyasi faaliyetini artırma amacını ön planda tutmuş hatta bununla da yetinmeyip hanlık idari sisteminin değişmesi yönünde mücadele etmiştir. Cedit Hareketi Hive'de, toplumsal ve siyasi güce dönüştükten sonra Ağustos 1914'te "Yosh Xivaliklar"¹⁰ Partisi teşkil edilmiştir.¹¹

Özbek Cedit Hareketi'nin mahiyetini; millet şuurunu kazanma, vatani idrak etme, bunların faydası için mücadele etme ve milleti bilinçlendirme oluşturur. Özbek Ceditçileri, milletin kimliğini muhafaza ederek yaşaması ve terakki etmesi için azat ve müstakil olması gerektiğini anlamış, bu sebeple halkın uyanışına ayrı bir önem vermiş; hak, hukuk, millî devlet ve hâkimiyet gibi siyasi meselelerle muntazam şekilde meşgul olmuşlardır. Onların amaçlarını gerçekleştirme faaliyetleri, mektep ve medreselerle birlikte eğitim ve öğretim sistemini ıslah etmeyle başlamış; millî matbuatın teşkil edilmesi ve tiyatroların açılmasıyla devam ederek siyasi bir mahiyete bürünmüştür. Bunlarla birlikte yeni bir düşünce ve bunu dile getiren araç olarak yeni bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, milletin kendini idrak etmesi ve istiklal mefkûresidir. Bu da milletin hayatında uzun zamandan beri devam eden durgunluktan sonra yeni bir dönemin başladığına delalet etmektedir.¹²

8 Genç Buharalılar.

9 R. Shamsutdinov - X. Mo'minov, *O'zbekiston...*, s. 314.

10 Genç Hiveliler.

11 R. Shamsutdinov - X. Mo'minov, *O'zbekiston...*, s. 310.

12 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 4-5.

Qos

Akademik
Bakış

55

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Türkistan'da Matbuatın Ortaya Çıkışı ve Özbek Cedit Matbuatı

Türkistan'da gazetecilik faaliyetleri Çarlık yönetiminin teşebbüsüyle 1870 yılında başlamış olsa da bunlar, doğrudan doğruya Çarlık Rusyasının müstemlekeci politikasına hizmet eder. Türkistan matbuatı, Avrupa ve Asya'daki birçok ülkeye nispeten oldukça geç oluşmuş ve yavaş gelişmiştir.

Türkistan'ı her açıdan kendisi için bir ham madde ve insan gücü kaynağı olarak değerlendiren Çarlık Rusyasının bu konudaki faaliyetlerinin neticesinde 15.6.1865 tarihinde Taşkent ele geçirilir. Bunun sonrasında Türkistan'ın ebediyyen Çarlık Rusyasının kolonisine dönüştürülmesi, onun bir parçası olarak kalması gerekmektedir. Bu süreçteki durumu, Kaufman hatıralarında şöyle tasvir eder: “Askerî Valiliğin tesis edildiği vakitte, ülkedeki Ruslar ve Rus Hükûmeti seferlerini henüz durdurmuştu; onlar, karargâhlarında gün geçiriyordu... Rusların meskenleri, askerlerin yerleştirilmesi ve tesis edilen müeesseler, bunların hepsi geçici mahiyettedir; tertipsizdi, tamamıyla perişan görünüşteydi. Dışarıdan bakıldığında zabtedilen ahali tarafından istilanın kalıcı olduğu anlaşılmıyor aksine var olan durum onlara sanki Rusların elinden yakın zamanda kurtulacakları ümidini doğuruyordu...”¹³

Kaufman bu mahiyetteki düşünce ve duygunun ortadan kaldırılmasını, Türkistan'ın ebediyyen zabtedildiğini, Türkistan'ın tam anlamıyla Çarlığın olduğunu idrak ettirmeye yönelik çalışmalara başlar. Bunlardan ilki, matbuatı tesis etmek ve onun kudretli gücünden Çarlık Rusyasının maksatları doğrultusunda yararlanmaktır. Matbaa tesis etme düşüncesi icra edilirken bunun Rus dilinde değil yerel halkın dili esasında yapılması gerektiği, bununla gazete neşredilmesinin lüzumu düşüncesinden hareket edilir ve 14.6.1867 tarihinde kiril harfleriyle ve 11.10.1872 tarihinde de Arap harfleriyle baskı yapabilen matbaa açılır.

Taşkent'te kurulan bu ilk matbaadan öncelikle, Türkistan Askerî Valiliğinin resmî evrakının çoğaltılmasında yararlanılır ve 1868 yılından itibaren de çeşitli kitaplar basılır.

Gazetecilik Türkistan'da 1860'lı yıllarda buraya gelen müstemlekeci hükümdarların döneminde vücuda gelir ve gelişmeye başlar; 1870'te Taşkent'te teşkil edilen “Turkestanskiye Vedomosti” ile “Türkistan Vilayetining Gazeti” adlı gazeteler, Türkistan'daki süreli yayınların ilk örnekleri kabul edilir ve bunların her ikisinin de neşri 1917 yılına kadar devam eder.¹⁴ Bunlar müstemlekeci idarenin Türkistan idaresi hesabından ülkede söz konusu siyaseti sürdürme aracı olarak hizmet eder.¹⁵

13 Boybo'ta Do'stqorayev, *O'zbekiston Jurnalistikasi Tarihi-I*, G'afur G'ulom, Toshkent 2009, s. 69.

14 N. A. Abduazizova, *Turkiston Matbuoti Tarixi (1870 – 1917)*, Akademiya, Toshkent 2000, s. 45.

15 Veli Savaş Yelok - Zaynabidin Abdurashidov, *Özbek Cedit Matbuatının Oluşum Sürecinde Sâdâ-yı Türkistan Gazetesi'nin Yeri ve Muhtevasının İncelenmesi*, Sonçağ, Ankara 2023, s. 2.

Türkistan'da güçlü ve bağımsız bir ulusal basın ortaya çıkması Adeeb Khalid'e göre, bir taraftan buradaki ekonomik geri kalmışlık, diğer yandan resmî makamların baskısı sebebiyle sürekli engellenmiştir.¹⁶ Türkistan'da 1890'larda hayatın bazı alanlarında reform yapmak isteyenlerin ortaya çıkmasına rağmen onlar ancak XX. yüzyılın ilk on yılında harekete geçmeye başlamıştır. Böyle olmasının temel nedeni, muhtemelen ulusal basının geç ortaya çıkmasıdır. Türkistan'daki Müslümanların düşünce tarzı, Çarlık Rusyasının diğer Müslümanlarından epeyce farklıdır. Buradaki halkın muhafazakârlığı, gazetenin yaygınlaşmasını engellemiştir; sonuçta da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz ilk örnekleri ortaya çıkan yayınların çoğu faaliyetlerini bu yüzden durdurmuştur.¹⁷

Turkestanские Vedomosti,¹⁸ 28 Nisan (10 Mayıs) 1870 tarihinde Rusça neşredilmeye başlanır. Söz konusu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü 1870-1892 yılları arasında N. A. Mayev, daha sonra M. V. Grulev, A. P. Romanoviç, N. G. Mallitsky, F. İ. Kolesov yapar.

Gazetede, hükûmetin karar ve uygulamalarını ihtiva eden resmî yazıların yanı sıra W. Barthold, L. S. Berg, N. A. Severtzov, A. P. Fedçenko, İ. V. Muşketov, V. F. Oşanin, V. P. Nalivkin, A. L. Kun, N. N. Pantusov, A. İ. Vilkins gibi Rus âlim ve araştırmacılarının makaleleriyle Türkistan'da tarım, hayvancılık, ipek böcekçiliğinin durumu; zanaatkârların ürünlerinin artırılması ve bunların Rusya gönderilmesi hakkında yazılar yayımlanmıştır.¹⁹ Söz konusu gazetenin yayımı, 15.12.1917 tarihinde durdurulmuştur.

28 Nisan (10 Mayıs) 1870'te *Turkestanские Vedomosti*'ye ilave mahiyetinde Özbekçe ve Kazakça *Türkistan Vilayetining Gazeti* çıkarılmaya başlanır. Gazetenin ilk sayısı Kazak Türkçesinde *Türkistan Gazeti* ismiyle A-3 formatında 4 sayfa olarak neşredilir. Gazetenin ilk sayfasında "Ma'lum-name" başlığı altında gazetenin çıkışı hakkında bilgi verilir. Kalan yazılar, esasen resmî niteliği olan metinlerdir. Mezkûr gazetenin 8.07.1870'de çıkan ikinci sayısı, Özbekçedir. Bunların ilk sayılarındaki yazılara muhteva açısından bakıldığında şunlar dikkati çeker: *Gazetenin sorumluluğuna Türkistan ahalisini Rusya'nın sadık ve itaatkâr vatandaşına, daha açığı kölelerine, ülkeyi Çarlığın ucuz ham madde temin edilen bir bölgesine dönüştürmek-*

Gör

Akademik
Bakış

57

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

16 Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia (Comparative Studies on Muslim Societies)*, University of California Press, California 1999, s. 121.

17 Türkistan'da basın konusunda bk.: Ziya Said, *Özbek Vakitli Matbuatı Tarihine Mater-yaller 1870-1917*, Özbekistan Devlet Neşriyatı, Taşkent-Semerkan, 1927; Alexandre Ben-nigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquejay, *La Presse et le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920*, Paris, 1964; N. A. Abduazizova, *Turkiston Matbuoti Tarihi (1870-1917)*, Akademiya, Toshkent, 2000; N. A. Abduazizova, *O'zbekiston Jurnalistikasi Tarihi*, Fan, Toshkent, 2009.

18 Bu gazeteyle ilgili bk. Leyla Derviş, "Turkestanские Vedomosti Gazetesi'nin Türkistan Tarihi Kaynağı Olarak Önemi", *SUTAD*, Ağustos 2020, 49, s. 359-379; Sandugash Sundetbayeva, "The Newspaper 'Turkestanские Vedomosti' and The Beginning of The Development of The History of The Press in Central Asia", *Bilig*, Winter 2018/Number 84, s. 1-21.

19 Boybo'ta Do'stqorayev, *O'zbekiston Jurnalistikasi...*, s. 73.

te müstebitlere yardım etme vazifesi yüklenmiştir. Türkistan Vilayetining Gazeti, bütün faaliyetlerinin devamından bu vazifeyi sadık bir şekilde yerine getirmiştir. Burada yayımlanan materyallerden Askerî Vali Kaufman'ın yerel halktan Ruslara yardım eden herkese "lütuf ve hürmet göreceği" siyasetini anlamak mümkündür.²⁰

Çarlık Rusyasında neşredilen Türkçe ilk süreli yayım, Türkistan Vilayetining Gazeti'dir. Türkistan'da millî basının var olduğu 1906-1908 ve 1913-1915 dönemleri haricinde bu coğrafyada yerel dilde çıkan tek gazete olma özelliğini muhafaza etmiştir. Adeeb Khalid'in de belirttiği gibi Türkistan Vilayetining Gazeti, bölge vizyonunu küresel mahiyette ve Çarlık Rusyası dâhilinde ifade etme gayret ve mücadelesindeki Türkistanlı aydınların ana platformuydu.²¹ Lakin bu gazete, Müslümanların hayatındaki önemli rolüne rağmen hem oldukça muhafazakârdı hem de Ceditçiliğe tamamen düşmandı. Bu nedenledir ki yazı işleri müdürlüğünü Rusların yaptığı Türkistan Vilayetining Gazeti'ni gerçek bir "Müslüman" gazetesi olarak kabul etmek hiç de doğru olmayacaktır.²²

Türkistan Vilayetining Gazeti'nde 1885-1901 yılları arasında basılan materyaller, iki dilde (Rus ve Özbek) basılmıştır. Bu esasta hareket edilmesinde Askerî Vali Rozenbah'ın düşüncesine göre yerel halkın Rusçayı öğrenmesinde de bu gazetenin önemli bir araç olması nazarda tutulmuştur. Metinlerin bu şekilde iki dilli basılması, ilerleyen süreçte gazetenin hacminde değişikliğe sebep olmuştur. Gazetede çeşitli haber metinlerinin yanı sıra gazetede *Turgenev, Puşkin, Lermantov, Gogol, Tolstoy, İ. Krilov vd. Rus şair ve yazarlarının hayat hikâyeleri ve eserleri hakkında malumatlara* da yer verilir.²³ *Türkistan Vilayetining Gazeti*'nin yayımı, Şubat 1917'de, Çarlık Döneminin neşriyatı olduğu için durdurulmuştur.

Adeeb Khalid'e göre Türkistan Vilayetining Gazeti'nin rolü ikili ve çelişkiliydi.²⁴ Gazetenin asıl amacı başlangıçta "Askerî Valinin kararnamelerini mahalli halka duyurmak"; "Taşkent ve diğer şehirlerde yaşanan olaylarla ilgili haberleri" yayımlamaktı. Bunların yanı sıra gazetede Bin Bir Gece masallarından bölümlerle Rus basınından alınan çeşitli haberler de gazetede yayım-

Gör

20 Boybo'ta Do'stqorayev, *O'zbekiston Jurnalistikasi...*, s. 77-86.

21 Adeeb Khalid, *The Politics ...*, s. 82-89.

22 Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquejay, *La Presse et le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920*, Mouton, Paris 1964, s. 25-27. Ayrıca Zeki Velidi Togan, Baymirza Hayit ve Hasan Büilent Paksoy'un çalışmalarında da benzer düşünceler görülebilir. bk. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Cilt I, Enderun, İstanbul 1981, s. 503; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, çev. Abdulkadir Sadak, Otağ, Ankara 1975, s. 168-170; Hasan Büilent Paksoy, *Alpamysh: Central Asian Identity under Russian Rule*, AACAR, Hartford, 1989, s. 19. Bu çalışmalarda *Türkistan Vilayetining Gazeti* içeriğini bir Sart dili ve edebiyatı yaratmak için Ostroumov'un nasıl uyarladığı hakkında da bilgiler yer almaktadır. Yine bu gazetenin Türkistan'daki kültürel hayattaki rolünü yüceltmek amacıyla yapılan değerlendirmeler için bk. A. Jalolov - X. O'zganboev, *O'zbek Ma'rifatparvarlik Adabiyotining Taraqqiyotida Vaqtli Matbuotning Rolı*, Fan, Toshkent 1993, s. 15-59.

23 Boybo'ta Do'stqorayev, *O'zbekiston Jurnalistikasi...*, s. 94.

24 Adeeb Khalid, *The Politics...*, s. s. 85.

lanıyordu. Türkistan'da XX. yüzyılın başında söz konusu gazeteden başka Osmanlı Devleti, İran, Hindistan, Mısır ve Avrupa'da neşredilen Türkçe ve Farsça gazetelere yaygın olarak rastlamak mümkündü.²⁵ Gazeteler buraya ya Rus hükûmetinin kurduğu posta sistemi üzerinden geliyor ya da hac ibadeti veya ticaret gibi sebeplerle buralara seyahat edenler tarafından getiriliyordu.

Bu çerçevede Türkistan'da millî matbuatla ilgili çalışmalar, 1905'ten başlayarak kendini gösterir. Çar II. Nikolay'ın söz ve vicdan serbestliği hakkında ilan ettiği manifestoyla birlikte gazete ve dergiler peşpeşe çıkmaya başlar. Bunu adeta büyük bir fırsata dönüştüren Ceditçiler, yürüttükleri mücadele için yani milletin uyandırılması ve millî şuurun canlandırılmasında, bunlardan doğrudan doğruya faydalanırlar. Öyle ki A. Avlânî, 1905-1917 yılları arasında Özbek Türkçesinde 22 gazete ve 8 dergi yayımlandığını bildirir. Ziya Said, bu süre içinde 45 gazete ile 36 dergi yayımlandığını haber verir.²⁶

1905 Meşrutiyetiyle birlikte yerel dilde bağımsız bir gazete çıkarma girişimi ilk defa 1906 yılı başlarında gerçekleşir. İvan Geyer'in yazı işleri müdürlüğünde²⁷ aslında yerel aydınları oyalamak amacıyla "Orta Asiyaning Ümr Güzarlığı Terakki" adlı gazete teşkil edilir. Bu gazetenin neşrindeki amaç, yerel halkın menfaatlerini himaye eden bir süreli yayının vücuda getirilme ve onların yeni siyasi görüşlerle tanıştırılmasıdır. İlk sayısı 2.1.1906 tarihinde yayımlanan bu gazete, yerel aydınları hayli mutlu etmiş ve onlar da bunun yayım faaliyetine dâhil olmuştur. Durum böyle olsa da gazetenin yayın politikası, müstebit sistemin muhkem hâle getirilmesi esasında şekillendirilmiştir.²⁸ Üç ay içinde 17 sayı yayımlanan bu gazetenin neşri, 17.4.1906 tarihinde mali sorunlar nedeniyle nihayete ermiştir.²⁹

Türkistan'da Çarlık idaresinin takip ettiği müstemlekeci siyaset, bu coğrafyada yaşayanların kültüründe, millî tefekküründe, örf ve âdetlerinde, hayat tarzında ciddi değişimler meydana getirmiştir. Ruslar tarafından yayımlanan *Turkestankiye Vedomosti* ve *Türkistan Vilayetining Gazeti*'nin neşredilmeye başlamasıyla birlikte Özbekler de gazetenin ne olduğu ve onunla neler yapılabileceği konusunda bir tasavvura sahip olur. XX. yüzyılın başlarında gazete ve dergiler, Türkistan ahalisinin günlük, sosyal, siyasi ve kültürel hayatı hakkında bilgiler vermenin yanı sıra dünyada bilim ve teknikte, siyasi ve medenî hayatta, edebî tefekkürde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan yenilikler hakkındaki bilgileri de Türkistan'a ulaştırmıştır.³⁰

Gör

Akademik
Bakış

59

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

25 Zaynabidin Abdirashidov, *İsmail Gaspıralı ve...*, s. 289.

26 Ayrıntılı bilgi için bk.: Abdulla Avloniy, *Tanlangan Asarlar-I*, Ma'naviyot, Toshkent 1998; Abdulla Avloniy, "Burung'i O'zbek Matbuatining Tarixi", *Turkiston Gazetasi*, 14 İyun 1924, s. 4; Ziya Said, "O'zbek Vaqtlı Matbuati Tarixiga Materiallar", *Tanlangan Asarlar*, G'afur G'ulom, Toshkent 1974, s. 13-116; Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 58.

27 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 56.

28 Zaynabidin Abdirashidov - Nodira Egamqulova, "Turkistonda Milliy Matbuotning Shakllanishi", *Borlar Yo'ling Turkistondir...*, Akademnashr, Toshkent 2022, s. 6.

29 Ziya Said, *Özbek Vaktli Matbuati Tarihige Matiriyallar*, Özbekistan Devlet, Taşkent 1870 (1927), s. 45.

30 Zaynabidin Abdirashidov, *Türkistan Ceditçiliği Yazıları*, Sonçağ, Ankara 2024, s. 11-12.

Gaspıralı'nın 1893 yılında Türkistan'a teşrifi ve burada usul-i cedit mekteplerinin açılmasına yönelik telkinleriyle Türkistanlı aydınlara millî matbuatın teşkil edilmesinin gerekliliği yönünde tavsiyelerini bildirmesi, ceditçilere yol gösterir. Millî matbuatın teşkilinde, Tercüman Gazetesi onlara rehberlik edici vazife yapar. Türkistanlı aydınlar, halka, hürriyet ve bağımsızlık için mücadelenin gerekliliğini anlatmanın ve onlara bir gaye vermenin gayret ve mücadelesine girerler.³¹

Türkistan'da Özbekçe ilk müstakil neşir, "Türkistan Vilayetining Gazeti"nin yayımlanmasından yaklaşık kırk yıl sonra, 1905-1907 yıllarındaki I. Rus İnkılabı döneminin devamında ortaya çıkar. Önce Taşkent'te, sonra Semerkant, Hokant ve Buhara'da toplumsal, siyasi ve edebî konuları içeren Özbekçe yayınlar arka arkaya yayımlanır. Genel olarak bakıldığında bunların kurucuları, yazı işleri müdürleri ve önde gelen yazarları, Türkistan'da ortaya çıkan ve şekillenen Cedit Hareketi'nin mefkûrecileridir. Onlar istilacılar ve yerel müstebitlerin ayakları altında ezilen Türkistan'ı; okumuş, terakki etmiş ve mamur olmuş görme arzusundadırlar. Onlar matbaayı, doğal olarak kitapları ve süreli yayınları, bu arzularına ulaşma yolunda güçlü bir araç olarak görürler. Özbek Ceditçilerinin önde gelen temsilcileri İ. Abidî, M. Behbûdî, Münevverkârî, A. Avlânî gibi aydınlar Özbek matbuatını şekillendirmeye büyük hisse koşar.³²

Özbek Cedit Hareketi'nin gaye ve düşüncelerinin doğrudan ve dolaylı olarak devam ettiği süreçte Ceditçilerin yayımladığı gazete ve dergiler Taşkent'te *Terakki*, *Hurşit*, *Şühret*, *Aziya*, *Tüccar*, *Sâdâ-yı Türkistan*, *El-İslah*, *Necat*, *Kengeş*, *Turan*, *Uluğ Türkistan*, *Şûrâ-yı İslam*, *Türk Eli*, *Türk Sözi*;³³ Semerkant'ta *Semerkant*, *Ayna*, *Hürriyet*;³⁴ Hokant'ta *Sâdâ-yı Fergana*, *El Bayrağı*, *Kengeş*, *Yurt'tur*.³⁵

Özbek Cedit matbuatı, 20.yy başındaki Türkistan'ın sosyal ve kültürel hayatındaki yenileşmenin kendine has bir görünüşü olmuş ve milletin uyanışında önemli rol oynamıştır. Özbek Ceditçileri, yayımladıkları gazete ve dergiler vasıtasıyla Türkistan'ın geneline hâkim hâle gelen başına buyruk-luk, düzensizlik, kabilecilik, israf, hurafe ve taassup gibi topluma zarar veren tavır, davranış ve âdetlere son verme gayeleriyle bu yayımlardan verimli bir şekilde yararlanmayı ve söz konusu durumları halkın dikkatine sunmak suretiyle farkındalık oluşturmayı istemişlerdir. Yine Özbek Ceditçilerinin bunlar aracılığıyla halkın zihnine millet olma şuurunu yerleştirme, vatan mefhumunu idrak ettirme; halkı millî birlik, istiklal, eğitim ve öğretim, adalet ve hürriyet bayrağı altında birleştirme, temel hedefleri olmuştur. Bunları yap-

31 Veli Savaş Yelok - Zaynabidin Abdırashidov, *Özbek Cedit Matbuatının Oluşum Sürecinde...*, s. 4.

32 G. U. Nishonova, *O'zbek Publitsistikasining Shakllanishi Hamda Rivojlanishida "Oyna" Jurnalining O'rnı va Ahamiyati*, Sharq, Toshkent 2008, s. 45.

33 Veli Savaş Yelok, "Özbek Cedit Matbuatı", *Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, (Ed. Y. Yeşil, S. Yıldırım), 7-8 Aralık 2018, s. 843 ●

34 Veli Savaş Yelok, "Özbek Cedit Matbuatı", s. 843.

35 Veli Savaş Yelok, "Özbek Cedit Matbuatı", s. 843.

mak suretiyle onlar temelde milleti uyandırmak, onu istiklal mücadelesine dâhil etmek ve bunun neticesinde kazanılacak istiklale hazırlamak amacıyla hareket etmişlerdir.

Çar hükûmetinin sömürgecilik siyasetine karşı mücadelede büyük tecrübeye sahip Volga boyu ve Kırım'da neşredilen Tercüman, Vakıt, Şûrâ, Ang gibi gazete ve dergiler, Özbek Cedit matbuatının gelişmesine adeta rehberlik etmiştir. Bunlar vasıtasıyla Türkistanlılar, kendi mevcut ahval ve kaderini görmüş; geçmişin acı tecrübelerinden dersler çıkarmış; gelecek için birlikte mücadele edilmesi gerektiğini idrak etmişlerdir.

Ceditçilerin Neşrettiği İlk Gazeteler

Terakki Gazetesi

27.6.1906 tarihinde yayın hayatına başlayan Terakki Gazetesi, yerel dilleri iyi bilen, aynı zamanda Rus dilinde de rahatça iletişim kurabilen Kazanlı İsmail Abidî tarafından çıkarılır. Cedit gazeteciliğinin öncüsü kabul edilen Terakki Gazetesi'nde, aydınların halk nezdindeki arzu ve isteklerini ifade etmenin yanı sıra din, millet ve vatanla ilgili düşünce ve değerlendirmelere yer verilir; Türkistanlılar, millî egemenlik ve bağımsızlık yolunda mücadeleye davet edilir.³⁶

Terakki Gazetesi'nin başlıca yazarları arasında M. Abdürreşithanov, M. Sofizade, Nazimehanım, B. Devletbekov, Ş. Muhtarî, Z. Halikov yer alır. Gazetenin her sayısında toplumsal ve siyasi konulara ait birkaç makale (baş makale veya yazı işlerinin sunuş makalesi gibi), filyeton³⁷ türünde bir metin, yazı işleri müdürüne hitaben yazılan mektuplar ve bunlara verilen cevaplar, harici haberler, telegraf haberleri, Taşkent haberleri, dâhili haberler yer alır.

Terakki Gazetesi'nin ilk sayılarından itibaren yerel halka özellikle Çarlık Rusyasının mahiyeti, millî zulüm, müstebitliğin muhtevası, erk ve azatlığın ne kadar büyük nimet olduğu anlatılmaya çalışılır. Gazetenin 1. Sayısında, yayımlanış amacı, yayın politikası gibi hususlar hakkında³⁸ malumat verilir: "Gazetemiz 'Terakki' namında olub bara bara cismi hem ismiga muvafık olub 'keyin' kalmagıga, cehalet ve gaflet-i âlide olub, başka milletlerden kem derecede kalmagıga asla razı emesimiz... Binaenaleyha gazetemizning

gor

Akademik
Bakış

61

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

36 Islomjon Yoqubov, *Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Nasri*, Fan va Tehnologiya, Toshkent 2012, s. 12.

37 Bu metinlerde Özbeklerin toplumsal hayatına dair manzaralar, edebî hikâyeler ve tarihî olaylara yer verilir. Toplumun hastalıklı yönlerinin, insanların ahlak ve karakterindeki eksiklerin tenkit edildiği metinlerde *hem toplumun hem de bireyin hatalı hareket ve davranışlarını gösterme ve bunları düzeltmeye yönlendirme amacı* söz konusudur (Veli Savaş Yelok, *Modern Özbek Edebiyatında Hikâye (1900-1930 Yılları Arası)*, Sonçağ, Ankara 2019, s. 23-25) (bk.: É. M. Mustafayev, vd., *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual, İstanbul 1996, s. 965; A. İ. Smirnitkiy, vd., *Russko-Angliyskiy Slovar*, "Russkiy Yazık", Moskva 1992, s. 346; Z. M. Ma'rufov vd., *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati-II*, "Rus Tili" Nashriyoti, Moskva 1981, s.298; N. N. Shukurov vd., *Adabiyotshunoslikka Kirish*, O'qituvchi, Toshkent 1979, s.175.

38 Sistemin belirlendiği esas çerçevesinde neşredilen süreli yayınlarda "Maksad va Meslegimiz" başlığı altında bu yayının çıkma amacı, periyodu, yayın politikası gibi hususlarda bilgi verilmesi gerekiyordu.

necatımızga, dünya ve ahiretde mes'ul olmakımızga yalgız ilm babıdır, demek birinci vazifesidir.”³⁹

Gazetenin millete niçin cehalet, sefalet ve geri kalmışlık batağına saplanıp kaldığının sebeplerini gösterme, bu vesileyle onu gaflet uykusundan uyandırma ve bu bataklıktan çıkmaya davet etme, bunun yollarını gösterme ile ona millî zulüm ne olduğunu anlatma, Çarlık Rusyasının müstebitlik siyasetini ortaya koymak, kudretli diye bilinen imparatorluğun zayıf ve aciz kaldığı yerlerin varlığını göstermek şeklinde çerçevesi çizilecek konu dairesi çeşitliliğinin merkezinde millî azatlığın ve bağımsızlığın elde edilmesi gayesi yer alır.

Gazetenin mevcut sisteme ve Çar hükûmetine olan münasebeti “Taşkend, 14 İyun” başlıklı baş makalede izah edilir. İsmail Abidî tarafından yazılan bu makalenin başında epigraf mahiyetinde şu satırlara yer verilir: “Biz Müsülmanları hürriyetde hakları bar mı? Yok! Karındaşlar, yüz meratebe yok!” Yazar bunun neden olmadığını şöyle izah eder: “Ne kadar fedakâr insan, mücadele yoluna girip söz, matbuat, cemiyet kurma hürriyeti ve insan hukuklarına müdahale etmeme hukuku vaat edildiğini manifestonı Çar tarafından imzalanmasına eriştiler. Bunda yazık ki biz Müslümanların hissesi neredeyse yoktur. Biz Özbekler, Tatarlar gibi hazırlyı hazırız. Şunu vurgulamak gerekir ki (...) bu ikki yıl içinde hemme halk tartışdı ve küreşdi, Müsülmanlar uhlaşdı. Demek ötgen yıllarda Peterburh, Moskovadaki küreşler, ceng- cedeller ve hemme memleketlerde iş taşlamaklıklar; Dağıstan, Lehistan ve bahr-i Baltık kenarlarıda bolgan hareket ve tartışlar; tarihlerning her sahifelerinde hemme milletlerden hürriyet için hizmet yetkävçiler boldı. Tan alış kerek. Vatandaş ve halklarımızning gayur bahadırları meydanda kükreb arslanek alışub, tartışib, hemme halk için aziz vücutlarıdın keçüb dinî, ilmi, siyasi işlerimizni hürriyet yoluğa salub, nısfı asrdan beri asılıb, soyılıb, tukkan, ösken, yerleriden ayrılıb, Sibirdek savuk yerlerga yubarılıb, tağdek ağır meşakkatler yükletilseler hem, ahir şul ikki yıl içindegi çekken meşakkatleri bekarga ketmey; uçlık neyzelerga, ötkir kılıçlarga kökrelerini berib, memleketimizning say cayların kanları bile toldurub, vatan için canların kurban kılğan mübarek zatlar için yürek - bağırlarımıznı fida kılsak hem cayığa yetkürmağımız yok!”⁴⁰

Zulüm altında ezilen mazlum halkların ahvalini tarif eden ve Çar Hükûmetinin baskı ve uygulamalarını açık bir şekilde dile getirerek ülkedeki manzarayı tarif eden bu yazı, Terakki Gazetesi’nin amacı hakkında fikir verir. “Taşkend, 12 Avgust” isimli baş makalede XIX. asırda Türkistanlıların başına gelenlerden yola çıkılarak insan gibi yaşamayı arzu eden vatandaşla hükûmet arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verilir ve değerlendirmeler yapılır. Burada dile getirildiğine göre cehalet sebebiyle güçsüz kalan milletlerin gördüğü zulüm ve eziyetler korkunçtur, neticeleri de oldukça fecidir. Hükû-

39 İsmail Abidî, “Gazetemiz Terakki, *Terakki Gazetesi*, 27 İyun 1906, 1, s.4.

40 İsmail Abidî, “Taşkend, 14 İyun”, *Terakki Gazetesi*, 27 İyun 1906, 1, s.1.

metin çalışanları, insanlara zulmetmektedir. Zenginlere az, fakirlere yüksek miktarda vergi salınmaktadır. Güç, zenginlerin elindedir, fakirlerse onların kulları vaziyetindedir.⁴¹ Türkistan'da kapsamlı ve modern bir hayır cemiyetinin kurulması konusu ilk kez 1906 yılında, Terakki Gazetesi'nde dile getirilir. Burada dile getirilen ve çerçevesi çizilen kapsamlı bir Müslüman hayır cemiyeti, 3 yıl sonra, 15.7.1909'da bazı haberlere göre 10 Ağustos'ta Taşkent'te *Cemiyet-i İmdadiye* adıyla kurulmuştur. Bu müesseseyi kuranların başında Taşkent Ceditçilerinin lideri M. Abduraşidhanov vardır.⁴²

İsmail Gaspıralı, Terakki'nin yayımlanmasından dolayı memnuniyetini Tercüman Gazetesi'ndeki 1906 yılında kaleme aldığı *Terakki* başlıklı yazısında dile getirmiştir.⁴³ Terakki'nde yayımlanan yazıların muhtevalarından dolayı ortaya çıkan rahatsızlıklar, İ. Abidi'nin sıkıntıya girmesine sebep olur. Bilhassa Çarlığın memurları, yerel halkın uleması, kadılar, müderrisler Terakki'nin kendileri için büyük bir tehlike olduğunu düşünür ve onu ortadan kaldırmak için N. P. Ostroumov'la görüşürler. Sonuçta 21.8.1906 yılında gazetesinin idare biriminde polis arama yapar ve baskıya hazır hâldeki 20. Sayıya el koyar; 19 sayı çıkabilen Terakki Gazetesi'nin neşri durdurulur,⁴⁴ İsmail Abidi de Panislamizm suçlamasıyla gözaltına alınır.⁴⁵

Terakki Gazetesi'nde, Rus memur ve idarecilerinin takip ettiği müstemlekeci siyaset açık seçik ifşa edilmeye çalışılır. “Taşkent 9'ncı Avgust (Me'murlar)” başlıklı makalede, her bir ülkenin toplum hayatında devlet memurları ve idarecilerinin tuttuğu yerle onların asıl vazifeleri hakkında düşünceler ortaya konulur. Bu yazıda, Türkistan'daki memurların vatandaşlara hizmet etme yerine, sıradan halkı ezme ve onların malını mülkünü kendi ellerine geçirme yolunu seçtikleri dile getirilir; bir grubu diğer gruba sopa olarak kullanma ve kan dökmenin onların hünerleri olduğu söylenir. Onların zulmetme, ilme set çekme, muhtelif milletler arasında düşmanlık çıkarma gibi gibi yolları silah olarak kullanmadaki maharetleri,⁴⁶ anlatılır.

Hurşit Gazetesi

Türkistan ceditçiliğinin önemli ismi olan Münevverkârî Abdürreşithanov tarafından çıkarılmaya başlanan Hurşit “Türkistan gençlerinin masraflarını karşılayarak ve tamamen kendi kalem güçleriyle çıkardıkları ilk gazetedir”.⁴⁷ Daha önce çeşitli neşirlerin yayım sürecinde yer alarak belirli bir tecrübe kazanan Münevverkârî, gazete çıkarmaya teşebbüs ederek Çarlık idaresinden gerekli izinleri alır. Bunun sonucunda 6.9.1906 tarihinde kendisinin naşirliğinde ve yazı işleri müdürlüğünde Hurşit Gazetesi'nin 1. Sayısı yayım-

41 “Taşkent 12 nci Avgust”, *Terakki Gazetesi*, 12 Avgust 1906, 17, 1.

42 Zaynabidin Abdirashidov, *Türkistan Ceditçiliği Yazıları*, Sonçağ, Ankara 2024, s. 66.

43 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 59.

44 Zaynabidin Abdirashidov, Nodira Egamqulova, “Turkistonda Milliy...”, s. 9.

45 A. Oktay Toktamışoğlu, *Yaş Türkistan'dan...*, s. 261; Islomjon Yoqubov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 17.

46 “Taşkent 9 nci Avgust (Me'murlar)”, *Terakki Gazetesi*, 9 Avgust 1906, 16, s. 1-2.

47 Abdülvahap Oktay Toktamışoğlu, “Türk Gazeteciliği”, *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, (Ed. Tülay Duran), Ayaz Tahir Türkistan Vakfı, İstanbul 2006, s. 262.

gax

Akademik
Bakış

63

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

lanır. Türkistan Vilayetining Gazeti'nin 27.8.1906 tarihli sayısında yer alan ilana göre Hurşit'i neşredenler Müniverkârî'yle onun ortağı ve yardımcısı olan F. Hudayarhanuf ile M. R. Nuriddinhocayof ve Molla Ziya Ahund Müderris'tir.⁴⁸ Gazetede şu malumata da yer verilir: "Hazırda haftada bir bar, tezden 2-3 bar çıkadurgan ilmi, edebî, siyasi, maişî Türkçe ceride-i İslamiyedir."⁴⁹ Gazete A-2 formatında ve sekiz sayfa olarak çıkar. Onun 2. Sayısındaki "Taşkend, 14 Sentyabr" isimli baş makale altında "Sebeb-i Tulu'-ı Hurşit" küçük başlığı yer alır. Hurşit'in yani güneşin doğmasının sebebi anlamı verilmiştir.⁵⁰ Bu makaleye göre Hurşit Gazetesi'nin yayım maksadı "dünya Müslümanlarını birbirleriyle tanıştırmak, yeni okulların açılması ve medreselerin iyileştirilmesi yolunda rehberlik etmek, bütün Türkler için ortak yazı dili oluşturma konusunda hizmet etmek"tir.⁵¹ Bu durum, mezkûr makalede şöyle izah edilir:

"... birinci, biz Türkistan ehlini mekteb-medreselerimizdağı okuldurgan ders kitablarımızı kereklerini alıb, nakereklerini tağyır bermak⁵² üçün hürmetli ulema-i zülühtiram, talib-i kiramlarımız bile kılğan meşveretlerimizni beyan etib turur; ikinci, biz ehl-i Türkistan'ı bazı asar-ı hayriye toğrısında bipervalıkımız az emes, köbğinedür. Cemiyet bile iş kılmağa halkımızda ittifak yok, belki ittifak bolmağa ilaç hem yok degen bir fehmi nasevabımız bar, bu fehmi, bu üzri behudamızni mahz⁵³ hatadan başka bir şey emesliğini delili akli ve naklî bile isbat etib, cemiyet-i hayriye mes'elesini meydana koyar; üçüncü, biz Türkistan ehli ki köbleri Peterburh'dan, Orunburğ'dan, Baku'dan, Kazan'dan, Bakçesaray'dan keledurgan mu'teber gazetelerini söyledükleri Türkiy tilleri şivelerige tüşünmesler. Ekser ul muhterem gazetelerdeğı yazılğan faydalık nasihatlerden, ma'kulelerden bibehre kaladurlar. Belki fehlemey, bir az can-ı azizleride sıkılır. Emdigi hâlde ul güzel nasihatler, ma'kulelerini 'Hurşid' gazetesi çığatay-ı Türkiy tili şevesinde yazıb hemme halayıkğa anlatır. Beşinci, Rusiyaning mu'teber gazetelerinden, rozana⁵⁴ telegramlarından, hariciye devletlerini hem mu'teber gazetelelerinden alı bul gazetlerini içindeğı her hil ibretlik hikâyeler ve dilkeş vakaalar, ilm ve fen, hünerğa, nef'i ammage kereklik nasihatlerini Türkçe tercime etib, hemme dindaşlarğa bildirür. Altıncı, hah ulema ve hah talebe ve hah eşan ve hah baydan ve hah fukaradan şeraitğa namuvafık, dindaşlarımızğa ziyan boladurgan iş sadır bolsa, hakikat-i subutga yetse ikinci def'a vaka olmasun deb imkânı barıça men'ige kayış kılır. Yettinçi, milletimizni dünyada ve ahiretde devlet ve saadetlerige bais boladurgan ilm ve maarif terğibige hakkane, halisane, bîtarafane nasihat kılmağa nihayet gayretde bolur."⁵⁵

48 Boybo'ta Do'stqorayev, *O'zbekiston Jurnalistikasi...*, s. 120.

49 İdareden, "Hurşid", *Hurşid Gazetesi*, 6 Sentyabr 1906, 1, s. 1.

50 İdareden, "Sebeb-i Tulu'-ı 'Hurşid'", *Hurşid Gazetesi*, 14 Sentyabr 1906, 2, s. 1.

51 Fansurullahbek, "Taşkend, 14 Sentyabr", *Hurşid Gazetesi*, 14 Sentyabr 1906, 2, s. 1.

52 Değiştirmek.

53 Ancak.

54 Gündüzki.

55 Fansurullahbek, "Taşkend, 14 Sentyabr", s. 1.

Hurşid Gazetesi, o dönemde Türkistan'ı müstakillğe ulaştırmak için toplumsal faaliyetler sahasında öne çıkar; ceditçilerin düşünce ve gayelerini halka ulaştırmak için adeta minber vazifesini yerine getirir. Bu münasebetle gazetede mektep ve medreselerin ıslahı, yerel halkın hayatındaki uygunsuz durumlara, gelenek ve göreneklere son vermek, millî zulüm ve istibdatın ne olduğunu halka anlatmak gibi meselelere dair yazılar yayımlar. Bu duruma örnek olması bakımından "Taşkend, 21 Sentyabr" başlıklı baş makale dikkat çekicidir. Söz konusu makalede, Müslümanların Allah'ın gösterdiği esaslar ve İslam peygamberinin de örnek olduğu çerçevede niçin yaşamadıklarını; müminlerin neden perişan hâlde olduklarının sebepleri sorgulanır. Bunun cevabı yine bu makalede Müslümanların gaflet uykusunda olması ve cehalet batağına saplanması şeklinde verilerek şöyle izah edilir:

"Bilgenler ile bilmegenler barabar bolmaslar, deĝen ayet-i kerime mazmunını nazar-ı mülâhazağa alıb turub öz hâlimiz ile köz aldımızda turgan Rus hemsayelerimizni hâlini mukabile kılsak, her babda bulardan kemliğimiz ve bular bizğa hoca, bizler bularğa kul suretde yaşağanımızni sebeb-i zamanêĝa muvafık ulum ve maarifden mahrumligimiz edüğünü her birimiz ikrar ve e'tiraf kılurmız... Bu istibdad bizni başımızğa ne kara künlerni saldı. Hâl şunday eken, biz 'U kerekmez, bu kerekmez.' ornıĝa neĝe 'Kerek, kerek!' demeymiz? Şunday bolışı üçün yüzege kelgen hürriyetden faydalanışımız kerek. Bizning şeraitimiz bar bolĝanı hâlde kadılarımız şeriat ahkâmırları emes 'Folojeniye'ye⁵⁶ boysunışğa mecbur. 'Dumahane akçasıdan Ruslar üçün zor zor dinî mekteb ve medreseler açıldı. Amma Müsülmanlar üçün heç bir dinî mekteb ve medreseler açılmas, açılĝanları hem yalĝuz Rusça okıtmak üçün açıldı.' Eger ularda imtihan uyuştırılsa, fakat Rusçadan boladı. Rus nazırları Müsülmançanı bilişmeydi, şu bais Müsülmançadan alıĝan imtihan, imtihan sanalmas. 'Vahalanki, dumahanağa Müsülmanlar Ruslarğa ikki barabar akça tolamakları her kimni ma'lumdur. Bes, ne üçün Müsülmanlar hem özlerige mahsus bir mekteb ve medrese açub, başka memleketlerden ta'lim ve tedris işlerige lazıminca muktedir muallimler keltürüb alarnı vazifelerini⁵⁷ dumahane akçasıdan berilmesler? Yaki Müsülmanlarını akça tolamakda hakları olub, öz faide-i dinîye ve dünyevîyelerige sarf etmekte hakları yok mu? Hayr, efendilerim. Bu hususlarda Müsülmanlarını hakları Ruslar ile barabardır. Lekin bu haklarını taleb kalmakğa Müsülmanlarını tilleri yokdur. Çünkü bir sözni tilĝa almakğa evvelen dilĝa keltürmek kerek. Dilĝa keltürmek ese ul işni fayda ve zararını fark kılmaqğa mevkufdur. Faide ve zararnı fark kılmaq ese, zamañaĝa muvafık ulum ve fünundan haberdar olmaĝunça hâsıl bolmaslıĝı tabîdür."⁵⁸

Hurşid Gazetesi, Türkistan'ı bağımsızlığa kavuşturmak için mücadele sahnesine çıkan ceditçilerin fikir ve gayelerini halka ulaştırmak için adeta minber vazifesini yerine getirir. Bu sebeple onun sayfalarında mektep ve

56 *Polojeniye*: Çar hükûmetinin Türkistan'ın idare edilmesiyle ilgili olarak çıkardığı kanun.

57 Maaşlarını.

58 "Taşkend, 21 Sentyabr", Hurşid Gazetesi, 21 Sentabr 1906, 3, s. 1-2.

medreseleri ıslah etme, yerel halkın hayatındaki topluma zararlı işler, halktan fazla miktarda vergi alınması, millî zulüm ve istibdat altında yaşamının ne olduğunu anlatma gibi konular üzerinde yazılar yayımlanır. Gazetede zamanın gerektirdiği ilim ve fenne sahip olmanın gerekliliği halka basit bir dille, anlaşılır bir üslupla ve mantığa uygun bir şekilde anlatılır. Bunlar yapılırken *ele alınan neredeyse her husus, dinî dayanaklarıyla izah edilir. Bu sebeple Hurşit Gazetesi'nde yayımlanan makalelerde ortaya konulan meselelerin İslam dini noktayınazarından değerlendirilmesine yer verilir. Halka bilhassa devrin gerektirdiği ilimlerden bihaber olmanın yanı sıra Rus kanunlarını bilmemenin neticesinde müstebitlerin halka çeşitli zulümler yaşattığını da anlatır.*⁵⁹ Hurşit, yerel halkın umursamazlığı, çoğunluğun cehaletinde faydalanmak suretiyle şahsi kazancını ve zenginliğini artırma yolunda hiçbir şeyden çekinmeyenleri hatta din adı altında menfaat sağlayanları da halkın dikkatine sunma cesaretini gösterir.

Hurşit Gazetesi'nde toplumsal hayatla ilişkili konuları ele alan makalelerin yanı sıra “Harici Haberler”, “Ahbar-ı Dâhiliye”, “Telegraf Haberleri” başlıkları altında ülke ve dünyadaki gelişmelerden okuyucuları haberdar eden yazılar yayımlanır. Ayrıca gazeteye gelen mektuplar ve bunlarla ilgili gazete idaresinin verdiği cevaplar da dikkat çekicidir. Gazete, yerel halkın içinde yaşadığı hayata ve başına gelen sıkıntılara okuyucuların dikkatini çekerek onların gözünü açmaya; onlara kendilerini anlatmaya, istibdatın mahiyetini idrak ettirmeye gayret eder. 10 sayı yayımlanabilen Hurşit Gazetesi, yayım politikasından ve yayımlanan metinlerden rahatsız olan Rus hükûmetince 16.11.1906 tarihinde kapatılır. Gazetenin kapatılması sonrasında hem abone olanların durumuyla ilgili bilgi vermesi hem de gazetenin kapatılmasıyla ilgili kendisinin duygu ve düşüncelerini ifade etmesi bakımından M. Abdüreshidhanov’un Şühret gazetesindeki yazısı dikkat çekicidir:

“Muhterem biraderlerim! Bir yıldan beri bu felek kecreftar cebriden kalemim tili lal, özüm perişanhâl olub hamuşluk guşesinde çekilüb yanmakda... (...) Hürmetlü efendilerim, ma'lum-ı âliyalaringızdur ki, matbuat işi nihayetde ağır ve nazik olsa hem millet için gayetde zarur ve faidelik bir işdür. Şul sebebli özüm fakir bir imam olduğım hâlde çin hadim-i millet olmak arzusıla ötken yıl ‘Hurşid’ gazitesini neşride cesaret etmiş edim. Meni bu hizmetimğa mükâfat olarak siz hürmetlülür hem müşteri olmak ile ianet bermiş ve bermekde edingiz. Bu münasebet ile ‘Hurşid’ öz mesleki bîtarafaneside devam etmekde edi. Lekin 11'inçi nomrusı çıkar aldından felek gerdişiden asman hurşidini başığa yetedurğan cebr-i 'küsuף' yer 'Hurşid'ini hem başığa kelib yetdi. Ya'ni 1906'inçi yıl 16'inçi noyabrda şehir polisamaysteri idaremişğä Türkistanning muvakkat geniral gubernatörü tarafıdan emrname keltürüb ‘Hurşid’ning çrezviçayın ohrana (muhafaza-i eşidde) kuvveti ile tohtatılğanlığını beyan edüb menden imza aldı. Hâlbuki ‘Hurşid’ mu'tedil meslekli maişiy bir gazite olub bir kelime olsun zakunğa muhalif söz yazılmağan

edi. Şul sebebli ‘Sud sorab elbette aybsız tapar, songra çıkarurmen.’ ümidi ile bir ayğa kadar kutdim. Ahirde (...) yanadan çıkarmak için icazet sorab arıza berğanımda arızamni üç ayğa yakın saklab, songra ‘Sizni gazitengiz çrezvi-çeyni ohrana kuvveti ile tohtatılğan eken, şu kuvvet köterülmağunça sizge icazet berilmes.’ cevabı ile arızamni red kıldılar. İşte köringiz ‘Hurşid’ heç bir aysız olub, bar aybı terakkiperverligi, müsülmanlarning ilm ve ittifakğa çakırğanı eken. Bu cebr yalğuz menge olmay terakkiperver muharrirlarning köblerini başlarığa kelgen toy oldığından bunga heç bir gamgin olmasam (...) hem süyüklik milletimğa kılıb turğan hizmetimden mahrum olğanım meni kalem hizmetining terk etüb, hamuşlık guşesine çekilüb feryad etmeğe mec-bur etmiş edi.”⁶⁰

Şühret Gazetesi

Terakki ve Hurşit’in kapatılması sonrasında Abdulla Avlanî, 1.12.1907 tarihinde Şühret Gazetesi’ni neşretmeye başlar. Neşre başlamasından yaklaşık 2,5 ay sonra 10. Sayısı yayımlanınca Ceditçilerin çıkardığı diğer gazetelerde-kilere benzer sebeplerle kapatılır.

Gazetenin yayım sürecinde A. Avlanî’ye M. Abdürreşithanov rehberlik ederken Tatar Türklerinden R. Sabirov ve A. Bektimir de yardımcı olur. Şunu da belirtmek gerekir ki Şühret’in kapatılmasına gösterilen sebeplerden birisi, bu iki kişinin gazetede çalışmasıdır. Çünkü Çar hükûmetinin çalışanları, Türkistan’a gelen Tatarların yerel halka inkılapçı düşünceleriyle tesir ettiklerini düşünür ve onları tehlikeli görür. Gazetenin yazarları arasında M. Behbudî, M. Abdürreşithanov, T. Hamidhoca ve şair M. Taşkendî gibi isimler yer alır.⁶¹ A. Avlanî’nin Şühret Gazetesi’nin yayın politikasından 1907 yılında Şühret isimli şiirinde bahsetmiştir.⁶²

Şühret’in 1. sayfasındaki gazetenin isminin altında, İslam peygamberinin “İlmi talep edin Çin’de bile olsa!”⁶³ hadisîşerifi hem Özbekçe hem de Arapça yazılmıştır. Bu durum gazetenin ilim ve eğitim konusuna ayrı bir önem verdiğine de delalet eder. Gazetenin yayım politikasına uygun olarak yazı işleri biriminin her türlü ilmî ve fikrî yazıları, haber içeren metinleri kabul ettiği; bunların yayımlanmadan önce denetim ve düzeltmeden geçeceği de okuyuculara ilan edilmiştir. Gazetenin yayım periyodu, politikası ve amacı şu şekildedir: *Hazırda haftada bir, tezden iki mertebe çıkadurgan millî, edebî, fennî, maişî ve siyasi gazete-i Türkiyedir; (...) gazetemizni mesleki: millî, bâtaraf-ı siyasi olub umerenno-proressivnaya politiçeskaya*⁶⁴ *gazete-dir. Eger bu meseleге zd fikir bolsa, müellifning kim bolışidan kat’inazar gazete u fikrni ötkezmegen.*⁶⁵

60 M[ünevverkârî] A[bdürreşidhanov], “Hurşid Müşterilerine Açık Mektub”, *Şühret Gazetesi*, 6 Sentyabr 1906, 1, s. 2.

61 Islomjon Yoqubov, *Milliy Uygʻonish...*, s. 18-19.

62 “Şühret” şiiri için bk. Abdulla Avloniy, *Tanlangan Asarlar-I*, Ma’naviyot, Toshkent 1998, s. 288-289.

63 “Şühret” [Gazete Başlığı], *Şühret Gazetesi*, 1 Dekabr 1907, 1, s. 1.

64 İlmî ilerleyici siyaset.

65 “Şühret”, *Şühret Gazetesi*, 1 Dekabr 1907, 1, s. 1.

gax

Akademik
Bakış

67

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Şühret Gazetesi'nde ceditçilerin fikir ve gayeleri, doğrudan doğruya yansıtılmıştır. Gazetede çıkan yazılarda mektep ve medreselerin ıslah edilmesi, günlük hayatta karşılaşılan kötü hadiselerin durdurulması, ilim tahsilinin teşvik edilmesi ve bunların öneminin idrak ettirilmesi, kadimcilerin yani eskinin taraftarı olan ulamanın tenkidi; Rusya içindeki ve yurt dışındaki dindaşlarla ve kavimdaşlarla münasebet kurulması ve yardım edilmesi, millî ittifakın tesisi, birlik ve beraberliğe erişilmesi, cemiyet-i hayriyeler teşkil edilmesi gibi gayeler ortaya konulur.

Aziya Gazetesi⁶⁶

Bu gazete, Çar hükûmeti tarafından Şühret Gazetesi kapatıldıktan sonra Ahmetcan Bektemirov'un yazı işleri müdürlüğü ve naşirliğinde çıkmıştır. 9.4.1908'de yayın hayatına başlayan ve Türkistanlı aydınlarca desteklenen Aziya, *yayın politikası olarak Şühret Gazetesi'nin takipçisi özelliğini*⁶⁷ gösterir. Öyle ki her iki gazetede yazarlar, *genellikle ortak isimlerdir*.⁶⁸ Ziya Said, Aziya Gazetesi hakkında şu malumatı verir:

“Şühret gazetesinin sermayesi bilen 1908'nci yıl, 9'ncı aprilde Ahmetcan Biktimirof (Tatar) muharrirliği astıda çıkabashladı. Türkçilik, İslamçılık toğrısıda Abdüresid Kadı İbrahimofning tebrik ve makaleleri bar. Özining tutkan yolu hem şu. Mekteb ve medrese-i İslami hakındagı fıkrleri yukarıdagı gazitelernikiden farksız. Ya'ni ular aytgen aşulelerni bu kaytarıb ve tolarak kılıb aytadı. Tili yarım Tatarca.”⁶⁹

1908'den sonra Çar hükûmetinin matbuat özgürlüğünü kısıtlayıcı adım atmasının ardından gazetecilik faaliyetleri duraklama dönemine girer. Bu dönemde özellikle *Rus olmayan milletlerin basın ve yayın işlerine karşı sert müdahalelerde*⁷⁰ bulunulmuştur.

Çar Hükûmetinin Kamu Güvenliğinin ve Düzeninin Korunması Biriminin dikkat dairesinde olan A. Bektemirov, Aziya'yı 5 sayı çıkarabilmiş; Çarlık idaresi onu, Panislamizm taraftarı olmak ve bunu yaymak suçlamasıyla kapatmıştır.

Tüccar Gazetesi

21.8.1907 tarihinde Said Karimboy Said Ozimbayev'in yazı işleri müdürlüğünde ve naşirliğinde yayımlanır. Gazete, ağırlıklı olarak tüccarlara yönelik çıkarılmıştır. Gazetenin 1. Sayısında yer alan “Matbuat âlemi yaki sebeb-i tesis-i gazete-i ‘Tüccar’”⁷¹ baş makalede matbuat işleri, ‘aine-i cihanname’

66 “Aziya” gazetesi, hem Özbekistan'daki hem de Özbek Ceditçiliği ve Özbek Cedit matbuatıyla ilgili kaynaklara ulaşılabilen kütüphanelerde mevcut değildir. Bu sebeple söz konusu gazeteyle ilgili malumat, dipnotlarda gösterilen kaynaklardan derlenmiştir.

67 Abdulla Avloniy, *Tanlangan Asarlar-I*, Ma'naviyot, Toshkent 1998, s. 288-289.

68 Çağatay Koçar, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s. 218.

69 Ziya Said, *Özbek Vaktli Matbuati Tarihige Matiriyallar*, Özbekistan Devlet, Taşkent 1870 (1927), s. 48.

70 Begali Qosimov, *Milliy Uyg'onish...*, s. 62.

71 “Matbuat Âlemi Yaki Sebeb-i Tesis-i Gazete-i ‘Tüccar’”, *Tüccar Gazetesi*, 21 Avgust 1907, 1, s. 1.

olarak nitelendirilerek şu bilgilere yer verilir:

“... Zamanımız matbuat âleminin en terakki kılğan zamanıdır. (...) Her kavm ki uşbu yigirmençi asrda turub öz tilide yazılmış matbuatdın mahrumlık ile yaşasa, ul kavmning vahşi ve medeniyetsizlikine zaman özi hükm etmeddür. (...) Men esem köb zamanlardın beri süyüklik milletimge halis hizmet etmek arzusıda edim. Lekin ne yol ile yahşırak hizmet etmek olur mokin, deb fikr ve endişe kılmakda edim. Emdi bildim ki Türkistan Müsülmanları, heç bir nersege öz tilleride yazılmış bir gazete gibi muhtaç emes ekenler. (...) Meni arzum gazete neşridin öz menfaatim olmay, yalğuz milletimge kolımdın kelgeniçe hizmet etmeddür.”⁷²

Tüccar, Türkistanlı Müslümanlar için her türlü faydalı makale ve haberleri neşretme, Türkistanlıları dünyada yaşanan olaylardan haberdar etme, tüccarlar nazarda tutularak onları çeşitli şehirlerdeki mal ve eşyaların fiyatları konusunda bilgilendirme gibi amaçları göz önünde tutar. Yine gazetenin 1. Sayısında yer alan “Russiya devletinin dostı ve tarafçısıdır.” ifadesi onun siyasi bakış açısı hakkında da bilgi verse de bununla ilgili olarak 2. Sayıda “Terakki, hükümetge hiyli namünasib sözlerni yazgan edi... Bilahir hükümet tarafıdın zabt kılınıp, naşiri bu memleketlerdin ihraç bolundu. Çünki her nimerse öz haddiden tecavüz kılsa, elbette, anga zevali hulul kıılır. (...) Bul hükümet hemmeğa ma’lum, nihayetde kette hükümet ve bir zor kette devlettür.”⁷³ denilerek kendilerinin takip ettiği yayın politikasının hem gerekliliği hem de durumu okuyucunun dikkatine sunulur.”

Türkistan’daki okullar hakkında da düşünce ve değerlendirmelerin okuyucularla paylaşıldığı “Sebeb-i Tertib” makalesinde usul-i savtiye mekteplerine ilginin 1319-1320⁷⁴ yıllarında başladığı dile getirilir. Türkistanlı öğretmenlerin bu işe büyük bir hevesle dâhil oldukları ancak bu işin uzun sürmediği dile getirilerek bunun sebepleri üzerinde durulur. Bu konuda işlerin düzene girmesi ve öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla kitapların yazılmasının gerekliliğinden ve makale yazarının teşebbüsünden bahsedilir:

“... gayretlik muallimlerimizning hareketleri uzakka barmadı. Tezden bu usulni terk etib, eski usullerini faydalık tapıb anga rücu’ etdiler. (...) Muallimlarning bu rücu’lariga sebep, evvela, usul-i savtiyening neden ibaret ekenin bilmegenleri, saniyen, Türkistan şive-i Türkiyesi ile tertib etilmiş usul-i cedide kitabçelerine malik olmağanları oldı.”⁷⁵

Hokandlık imzasıyla yayımlanan “Gazet Nedür?” başlıklı makalede genel anlamda bu gazetenin niçin çıkarıldığı, onda hangi konular üzerinde durulduğu hakkında bilgiler verilir. Gazetenin halkı bilgilendirme amacıyla dünyanın her yerinde verimli bir şekilde kullanılan araç olduğu, halkın hayatındaki onun gelişme ve ilerlemesini engelleyen hususların buradan açık bir şekilde anlatılabileceği ifade edilir; ayrıca bazı terimlerin izahı yapılır;

⁷² “Matbuat Âlemi...”, s. 1.

⁷³ Boybo’ta Do’sqorayev, *O’zbekiston Jurnalistikasi...*, s. 136.

⁷⁴ Miladi 1901-1902 yılları.

⁷⁵ “Sebeb-i Tertib”, *Tüccar Gazetesi*, 9 Oktyabr 1907, 8, s. 3-4.

coğrafya, dünya, yeryüzü gibi çeşitli konularda bilgi verilerek bunların okuyunun günlük hayatıyla ilişkisi üzerinde durulur.⁷⁶

Gazetenin müşterisinin azalması üzerine bu konudaki düşüncelerini ve *Tüccar Gazetesi*'nin istikbaliyle ilgili değerlendirmelerini "Müslümanların Gazeteden Savunuvı" makalesinde ortaya koyan A. H. Hokandî, burada Müslümanların henüz matbuatın önemini idrak etmediğini, bu nedenle de ona gereken itibarı göstermediğini, yayımlanan gazetelerin de çeşitli sebeplerle kapandığını dile getirir:

"Bularning toktaluşlarının hem her hil sebepleri bor. (...) Ba'zı birleri ahalinin kim ekenliklerini bilmey, ma'kul söz taba almasdan, kandağ bolmağan safsatalar ile gazete roylarını⁷⁷ tolğazub gazethanları savıtdılar, ba'zı birlerinin 'hayrü'l- umur-ı avsatuha' fermanı yâdıga kelmey, muharebe zamanı ile sulh zamanın tefrika kıla almay ikki vaktning birbirige müşabe⁷⁸ emes fermanları çıkarub tatbik kılurğa yaki tamam icra kılurğa hareket kılub ifrat tarafın yol tutkanları uçun 'el- hükmi limen galeb⁷⁹ deb hükûmet me'murları tarafıdın toktalurğa mecbur oldular, ba'zı birleri müşteriyning azlıkıdan haracatnı köterüşke özlerinin iktidarı yoklığıdan toktalub kaldılar. (...) Gazetçi muharrirler... Gazetelerini batamam safsata gebler ile tolğazub, ulema bar mu, evliya bar mu, eşan bar mu, her birlerini kabahat elfazlar ile seb kılurğa namus kılmay, cesaret kıldılar. Ba'zı birleri gazetelerini fakat uruş- telef ve birbiriden külmek ve refikleri ile dad aluşmak, ehl-i İslam arasığa nifak saluv ve 'İttifak-ı Müslimin arkasından yürüvçi hadimü'l- milletlerni yâdıga kelğan sözler ile istihza kılub kebi meslekni tutuvğa başladılar, ba'zı birleri edeb nime, hâyâ nime, insaf nime, bu sözlerini ıstılahda yokluğunu isbat kılurğa, urub, ayak astığa taşlab basiretsiz bardılar. Muna, gazitening sahifeleride şundağ yok-bar, bolmağan safsatalar tolğazğanlarıdan gazet okuğuvçılarını gazet okuvdan savıtub, aldırmaı koydılar!.." ⁸⁰

Tüccar, yayımlandığı süreç boyunca Rus hükûmetiyle arasını iyi tutmuştur. Bu sebeple hükûmet tarafından kapatılmamış aksine müşterisinin azlığı sebebiyle yayımını sonlandırmaya mecbur kalmıştır. Gazetenin siyasi bakış açısı ve takip ettiği politika her ne kadar böyle olsa da ceditçiler bu gazeteyi, kendileri için bir minber mahiyetinde kullanma gayreti içinde olmuşlardır. Sahibinin takip ettiği yayın politikası esasında gazetede, eğitim ve öğretimle ilmin önemi üzerinde duran çeşitli makaleler yayımlanmıştır. Gazetede ayrıca toplumsal, ilmî, eğitim ve öğretim, manevi ve ahlaki konulu makalelerle birlikte Türkistan Askerî Valisinin fermanları, Türkistanlı tüccarların çeşitli vesilelerle ödüllendirilmesine dair resmî haber metinleri, bölgesel haberler, dış haberler, idareye okuyucuların gönderdiği mektuplar

76 Hokandlık, "Filyeton: Gazet Nedür?", *Tüccar Gazetesi*, 11 Noyabr 1907, 11, s. 2-3.

77 Sayfalarını.

78 Benzeyen.

79 Galibin hükmü üstündür.

80 A. H. Hokandî, "Müslümanların Gazeteden Savunuvı", *Tüccar Gazetesi*, 7 Dekabr 1907, 14, s. 1-2.

ve idarenin bunlara verdiği cevaplar, fiyeton başlığı altında çeşitli metinler yayımlanmıştır. 36 sayı yayımlanan gazete, müşteri azlığı sebep gösterilerek 7.12.1907 tarihinde kapanmıştır.

Sonuç

Türkistan'da takip edilen müstemlekeci siyaset, bu coğrafyada yaşayanların kültüründe, millî tefekküründe, örf ve âdetlerinde, hayat tarzında ciddi değişimler meydana getirmiştir. Yaşadıkları dönemin gerek idari gerekse sosyal şartlarına rağmen Türkistanlılar, varlıklarının temel hususiyetleri olan benliklerini, millî değerlerini, maneviyatlarını ve kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Onlar bu süreçte bilhassa hürriyete, terakkiye ve istiklale olan ezeli düşkünlüklerini hiç kaybetmemişlerdir. XIX. yüzyılın sonları ile XX. asrın ilk çeyreğinde dünyada bilim ve teknikte, medeni hayatta ve edebî tefekkürde ortaya çıkan yenilikler Türkistan'a da ulaşmış; Merkezî Asya, Kırım ve Volga boylarında şekillenen, yeni usuldeki eğitim öğretimin yaygınlaşmasına hizmet eden, demokratik gelişme için mücadele eden "cedit" düşüncesini meydana getirmiştir. Bu düşünce Özbekler arasında da millî uyanışı ve özünü/benliğini anlama devrini başlatmıştır.

Türkistan'ın genelinde olduğu gibi Özbekler arasında da ceditçi düşünce ve gayelerin şekillenmesinde, yayılmasında ve millî uyanış hareketinin vücuda gelmesinde matbuat önemli rol üstlenmiştir. Cedit düşüncesinin ve ceditçi gayelerin savunucuları ve temsilcilerinden A. Avlanî, A. Mahmudov, A. Bektemirov, İ. Abidî, K. Said Ozimbayev, M. Behbûdî, M. Abdürreşithanov, U. Esedullahhocayev vd.lerinin neşrettiği Aziya, Hurşit, Hürriyet, Kengeş, Sâdâ-yı Türkistan, Şûrâ-yı İslam, Şühret, Terakki, Turan, Tüccar, Türk Sözi, Uluğ Türkistan vd. süreli yayınlarda eğitim, din, millet ve vatan konularında dile getirdikleri fikirleriyle millî uyanışa, benliğini tanıma ve anlamaya, azatlık hareketinin güçlenmesine, cedit düşüncesinin ve hareketinin belirli bir mahiyete ulaşmasına hizmet ederler.

Ceditçilerin kitap, gazete ve dergi faaliyetleri oldukça sıkıntılı geçer. Türkistan'daki Cedit Hareketi'nin aktif temsilcilerinin teşebbüsleriyle ortaya çıkan ve onların yazılarıyla varlıklarını devam ettiren gazete ve dergiler, Rus idaresince ciddi takibe alınır. Ceditçiler, neşrettikleri gazete ve dergiler yüzünden karşılıklarına çıkan sıkıntılara itibar etmeden millî şuur, millî dil, millî edebiyat ve millî gazeteciliği şekillendirmede oldukça fedakârca ama bir o kadar da verimli çalışırlar.

Rus istilası sebebiyle Türkistan'da tezahür eden Avrupa'yı taklit etme cereyanı sebebiyle milliyetini kaybetme korkusu güçlüydü. Bu konuda gereken tedbirlerin alınmaması durumunda toplumu yenileştirme cereyanının Avrupalılaştırma -daha doğrusu Ruslaştırma- cereyanına dönüşmesi mümkündü. Bu durumun farkında olan Özbek Ceditçileri, edebiyatın toplumu bilgilendirme, eğitme ve yönlendirmedeki rolünden yararlandılar. Çünkü bu dönemdeki neslin görüşleri, dünyaya bakış açıları ve fikirleri yeniden şekillenir; toplum, millî şuuru idrak eder. Edebiyatın, milletin ihtiyaçlarını devrin

gax

Akademik
Bakış

71

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

talepleri noktayınazarından görüp tekrar değerlendirmeye çalışması, 1905 yılından sonra görülmeye başlandı.

Özbek Ceditçilerinin gayret ve teşebbüsleri çerçevesinde Taşkent, Buhara, Semerkant ve Hokant'ta gazete ve dergi işlerinin tesisi ve gelişmesi dikkat çeker. Ceditler, kendi tesir dairelerindeki matbuatın teşkil edilmeye başlandığı ilk günlerden itibaren gazete ve dergileri, âdeta gayelerini halka duyurup anlatacakları, halkın bunları öğrenip benimsemesi için kullanacakları bir minbere dönüştürürler. Bu düşüncelerden yola çıkarak onlar yayımladıkları gazete ve dergilerden; mektep ve medreseleri ıslah etme, eskimiş ve değerini yitirmiş örf ve âdetlerle mücadele etme, modern biliminin esaslarının öğrenilmesinin gerekliliğini halka idrak ettirme, halkın şuurlanmasının sağlanma ve çağdaş bir medeniyetin tesisi için çalışma, müstemlekeci mantığa karşı nefret uyandırma ve bununla mücadele ruhunu oluşturma; istiklalin anlamını, gerekliliğini ve bu uğurda yapılması gerekenleri anlatma amacıyla faydalanırlar.

Türkistan Ceditçileri için gazete hem ilerlemenin bir işareti hem de bilgiyi yaymanın aracıdır. Onlar gazetenin ihtiva ettiği anlamı ve amacı, farklı şekillerde yorumladılar. Öyle ki onlar gazetecilik hayatlarının en başında itibaren gazeteyi, toplumun “hastalıklarını” tedavi eden bir doktorla aynı görmüş; zaman içerisinde de toplumun eksikliklerini tenkit ettikleri için hakikaten de “toplumun yol göstericileri” hâline gelmişlerdir.

Türkistan Ceditçilerinin 1906-1908 yılları arasında neşrettikleri Hürşit, Terakki, Şühret, Aziya ve Tüccar gazeteleri kısa süre içerisinde Türkistan Ceditçilerini millî ve dinî farkındalık yolunda ilerleyen bir güç olarak göstermeyi başardı. Türkistan'da matbuatın ortaya çıkması Rus Çarlığının diğer bölgelerine göre çok daha geç olmasına rağmen yine de halkın bazı kesimlerinin hayata bakışını, dünya görüşünü ve yaşam biçimini değiştirmeye yardımcı olmuştur.

Çarlık hükûmetinin Kasım 1905'de ilan ettiği basın yasası, çeşitli özgürlükler verse de sansürün basına yönelik tutumunda bir değişiklik yapmamış; süreli yayınların yazı işleri yetkilileriyle diğer çalışanlarına kısıtlı bir hürriyet tanımıştır. Durum böyle olsa da hükûmetin nezdinde bu kişiler, yayımladıkları metinler için yasal olarak sorumlulardı. Sonuç olarak hükûmetin bu tutumu, 1906-1908'da Türkistan'ın henüz doğmakta olan millî matbuatın gelişmesini engellemiştir.

Kaynaklar

- “Matbuat Âlemi Yaki Sebeb-i Tesis-i Gazete-i ‘Tüccar’”, *Tüccar Gazetesi*, 21 Avgust 1907, 1, s. 1.
 “Sebeb-i Tertib”, *Tüccar Gazetesi*, 9 Oktyabr 1907, 8, s. 3-4.
 “Şühret” [Gazete Başlığı], *Şühret Gazetesi*, 1 Dekabr 1907, 1, s. 1.
 “Taşkend 12 nci Avgust”, *Terakki Gazetesi*, 12 Avgust 1906, 17, 1.
 “Taşkend, 21 Sentyabr”, *Hurşid Gazetesi*, 21 Sentabr 1906, 3, s. 1-2.

- “Taşkent 9 nçı Avgust (Me’murlar)”, *Terakki Gazetesi*, 9 Avgust 1906, 16, s. 1-2.
- A. H. Hokandî, “Müsülmanlarning Gazeteden Savunıvı”, *Tüccar Gazetesi*, 7 Dekabr 1907, 14, s. 1-2.
- ABDIRASHIDOV Zaynabidin - Nodira Egamqulova, “Turkistonda Milliy Matbuotning Shakllanishi”, *Borar Yo’ling Turkistondir...*, Akademnashr, Toshkent 2022.
- ABDIRASHIDOV Zaynabidin, *İsmail Gaspiralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan (Temaslar - İlişkiler - Tesir)*, Selenge, İstanbul 2022.
- ABDIRASHIDOV Zaynabidin, *Türkistan Ceditçiliği Yazıları*, Sonçağ, Ankara 2024.
- ABDUAZİZOVA N. A., *O’zbekistan Jurnalistikasi Tarihi*, Fan, Toshkent, 2009.
- ABDUAZİZOVA N. A., *Turkiston Matbuoti Tarixi (1870 – 1917)*, Akademiya, Toshkent 2000.
- Abdulla Avloniy, “Burung’i O’zbek Matbuatining Tarixi”, *Turkiston Gazetasi*, 14 İyun 1924, s. 4.
- Abdulla Avloniy, *Tanlangan Asarlar-I*, Ma’naviyot, Toshkent 1998.
- BENNİGSEN Alexandre - Chantal Lemercier-Quelquejay, *La Presse et le Mouvement National Chez Les Musulmans de Russie Avant 1920*, Paris, 1964.
- DERVİŞ Leyla, “Turkestanskiye Vedomosti Gazetesi’nin Türkistan Tarihi Kaynağı Olarak Önemi”, *SUTAD*, Ağustos 2020, 49, s. 359-379.
- DO’STQORAYEV Boybo’ta, *O’zbekiston Jurnalistikasi Tarihi-I*, G’afur G’ulom, Toshkent 2009.
- Fansurullahbek, “Taşkend, 14 Sentyabr”, *Hurşid Gazetesi*, 14 Sentyabr 1906, 2, s. 1.
- GASPIRALI İsmail, *Seçilmiş Eserleri 4 Eğitim Yazıları: (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*, Haz. Y. Akpınar, Ötügen, İstanbul, 2017.
- HAYİT Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, çev. Abdulkadir Sadak, Otağ, Ankara 1975.
- Hokandlık, “Filyeton: Gazet Nedür?”, *Tüccar Gazetesi*, 11 Noyabr 1907, 11, s. 2-3.
- İdareden, “Hurşid”, *Hurşid Gazetesi*, 6 Sentyabr 1906, 1, s. 1.
- İdareden, “Sebeb-i Tulu’-ı ‘Hurşid’”, *Hurşid Gazetesi*, 14 Sentyabr 1906, 2, s. 1.
- İsmail Abidî, “Gazetemiz Terakki”, *Terakki Gazetesi*, 27 İyun 1906, 1, s.4.
- İsmail Abidî, “Taşkend, 14 İyun”, *Terakki Gazetesi*, 27 İyun 1906, 1, s.1.
- JALOLOV A. - X. O’zganboev, *O’zbek Ma’rifatparvarlik Adabiyotining Taraqqiyotida Vaqtli Matbuotning Roli*, Fan, Toshkent 1993.
- KHALİD Adeeb, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia (Comparative Studies on Muslim Societies)*, University of California Press, California 1999.
- KOÇAR Çağatay, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- M[ünevverkârî] A[bdürreşidhanov], “Hurşid Müşterilerine Açık Mektub”, *Şühret Gazetesi*, 6 Sentyabr 1906, 1, s. 2.
- MA’RUFOV Z. M. vd., *O’zbek Tilining Izohli Lug’ati-II*, “Rus Tili” Nashriyoti, Moskva 1981.
- MUSTAFAYEV É. M. vd., *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual, İstanbul 1996.
- NISHONOVA G. U., *O’zbek Publitsistikasining Shakllanishi Hamda Rivojlanishida “Oyna” Jurnalining O’rni va Ahamiyati*, Sharq, Toshkent 2008.
- PAKSOY Hasan Bülent, *Alpamysh: Central Asian Identity under Russian Rule*, AACAR, Hartford, 1989.
- QOSIMOV Begali, *Milliy Uyg’onish: Jasorat, Ma’rifat, Fidoyilik*, Ma’naviyat, Toshkent 2002.
- SHAMSUTDINOV R. - X. Mo’minov, *O’zbekiston Tarixi*, Akademnashr, Toshkent 2019.

qos

Akademik
Bakış

73

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

SHUKUROV N. N. vd., *Adabiyotshunoslikka Kirish*, O'qituvchi, Toshkent 1979.

SMİRNİTSKIY A. İ. vd., *Rusko-Angliyskiy Slovar*, "Russkiy Yazık", Moskva 1992.

SOMUNCUOĞLU Bekir Tümen, Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-politik Açından Eğitime Yaklaşımı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 388 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

SUNDET BAYEVA Sandugash, "The Newspaper 'Turkestanskije Vedomosti' and The Beginning of The Development of The History of The Press in Central Asia", *Bilgi*, Winter 2018/Number 84, s. 1-21.

TOGAN A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun, İstanbul 1981.

TOKTAMIŞOĞLU Abdülvahap O., "Türk Gazeteciliği", *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, (Ed. T. Duran), Ayaz Tahir Türkistan Vakfı, İstanbul 2006, s. 262.

TÜRKYILMAZ Selçuk, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Millî Uyanış*, Ketebe, İstanbul 2018.

YELOK Veli Savaş - Zaynabidin Abdirashidov, *Özbek Cedit Matbuatının Oluşum Sürecinde Sâdâ-yı Türkistan Gazetesi'nin Yeri ve Muhtevasının İncelenmesi*, Sonçağ, Ankara 2023.

YELOK Veli Savaş, "Özbek Cedit Matbuatı", *Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, (Ed. Y. Yeşil, S. Yıldırım), 7-8 Aralık 2018, s. 843.

YELOK Veli Savaş, *Modern Özbek Edebiyatında Hikâye (1900-1930 Yılları Arası)*, Sonçağ, Ankara 2019.

YOQUBOV Islomjon, *Milliy Uyg'onish Davri O'zbek Nasri*, Fan va Tehnologiya, Toshkent 2012.

Ziya Said, "O'zbek Vaqtli Matbuati Tarixiga Materiallar", *Tanlagan Asarlar*, G'afur G'ulom, Toshkent 1974.

Ziya Said, *Özbek Vaktli Matbuati Tarihige Matiriyallar*, Özbekistan Devlet, Taşkent-Semerkant 1870 (1927).

Extended Abstract

The Uzbek Jadid Movement held sway among intellectuals and the broader populace until the Bolshevik Revolution of 1917 ushered in a new state order. Far more than an educational reform, this movement rippled through cultural, political, and social spheres. "Jadidism", a term denoting an embrace of the new, came to embody fresh ideas, new voices, and an emerging generation in Turkestan's history. Born in the 1880s among Turkic elites under Tsarist rule, it blossomed into the early 20th century, marking itself as a pivotal chapter of its time. It thrived particularly in the Caucasus and Volga regions, championing culture, education, legal progress, and national independence.

Spanning 1885 to 1938, the movement's influence in Turkestan was both direct and subtle. Its advocates wielded the printing press and newspapers with finesse to disseminate their vision. Journalism in Turkestan took root in 1870 under Tsarist initiative, though it largely served colonial ends. Compared to Europe and much of Asia, the region's press emerged late, taking shape in the 1860s with the arrival of colonial powers and expanding gradually. The earliest periodicals, Turkestanskiye Vedomosti and Turkistan Vilayetining Gazeti, launched in Tashkent in 1870 and persisted until 1917.

A national press began to stir after 1905, spurred by Tsar Nicholas II's manifesto on free speech and conscience. Newspapers and journals sprang up in quick succession, and the Jadids seized this moment to rouse the people and rekindle national awareness. The 1905-1907 Russian Revolution fueled this surge, with Uzbek-language publications on social, political, and literary

themes appearing in Tashkent, Samarkand, Khokand, and Bukhara.

Education reform lay at the heart of Jadid publications. They decried Turkestan's schooling as woefully outdated -students left after years barely literate, steeped in obsolete religious notions. Madrassas fared little better. These writings often lamented the people's ignorance, spotlighting wasteful habits, idleness, and begging, while proposing remedies for societal ills. They also pressed for girls' education and women's roles in economic and social life.

The intellectuals behind Turkestan's first newspapers sought to enlighten and uplift through their pages. Their words oscillated between fervor and caution, but always aimed to spark change. The printing press, books, and periodicals became their mightiest tools. Figures like İsmail Abidi, Mahmudkhodja Behbudi, Munaverkari Abdurreshitkhanov, and Abdullah Avlani shaped the Uzbek press, striving to forge a medium that would inform and elevate their people.

This piece explores the essence of the Uzbek Jadid Movement, the rise of print media in Turkestan, and the forging of its Jadid press. It reflects on the movement's aspirations and the trailblazing newspapers -Hurşit, Terakki, Şühret, Aziya, and Tüccar- that carried its torch. In an era of stagnation, the Jadids lit a path toward renewal, leaving an indelible mark on Turkestan's soul.

Gaz

Akademik
Bakış

75

Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Ek 2: Hurşid Gazetesi'nin 2. sayısının ilk sayfası

۱۲۴۴ هجری
۱۹۰۶ میلادی ۱۵ ستمبر سنه

چشمه

۱۲۴۴ هجری
۱۹۰۶ میلادی ۱۵ ستمبر سنه

هر نوع فنی و نظری و انسانی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
مکتب دینی و معنوی اداره انسانی
فول و پلان مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

Адрес: Ст. Ташкент, нахала Зан-
дженар, Редакция „ХУРШИДЪ“, под
№ 2914 докъ Мяръ Шариф-Огул.

غزیه قیسی
رد سب ملکیت
بریل ۳ صوم ۶ ایند
۱ صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
خارج ملکیت
بریل ۳ صوم ۵۰ تین
اعلان اوجون
آخونی صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

۱۲۴۴ هجری
۱۹۰۶ میلادی ۱۵ ستمبر سنه

هر نوع فنی و نظری و انسانی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
مکتب دینی و معنوی اداره انسانی
فول و پلان مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

غزیه قیسی
رد سب ملکیت
بریل ۳ صوم ۶ ایند
۱ صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
خارج ملکیت
بریل ۳ صوم ۵۰ تین
اعلان اوجون
آخونی صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

۱۲۴۴ هجری
۱۹۰۶ میلادی ۱۵ ستمبر سنه

هر نوع فنی و نظری و انسانی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
مکتب دینی و معنوی اداره انسانی
فول و پلان مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

غزیه قیسی
رد سب ملکیت
بریل ۳ صوم ۶ ایند
۱ صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
خارج ملکیت
بریل ۳ صوم ۵۰ تین
اعلان اوجون
آخونی صوم ۵۰ تین ۳ آند ۱ صوم
اداره مکتب انسانی و دینی
مکتب سارا دار کا مکتب انسانی

Akademik
Bakış
77
Cilt 18
Sayı 36
Yaz 2025

Cilt 18

Gazi